

200 LAT KARTOGRAFII LEŚNEJ

Tomasz Olenderek

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Leśny

WPROWADZENIE

Mapy leśne, czyli mapy wykonywane w celu właściwego prowadzenia gospodarki leśnej, wykonywane są w naszym kraju od dawna, jednak jak dotąd nie doczekały się odpowiednio obszernego, zbiorczego opracowania o charakterze monograficznym. Kartografią leśną interesuje się niewielu badaczy, zaś przeglądowe publikacje w czasopismach naukowych są bardzo nieliczne (np. Olenderek 2007). Spośród wielu przyczyn takiego stanu rzeczy, można wymienić dwie. Po pierwsze, trudno jest wykształcić specjalistów w zakresie dość odległych od siebie dyscyplin, jak kartografia i leśnictwo. Po drugie, materiał badawczy, jakim są mapy leśne, jest rozproszony i niełatwo pozyskać go do prac naukowych.

Wskazane tutaj problemy dotyczą przede wszystkim dawnych map leśnych, czyli map wykreślanych ręcznie. W przypadku map współczesnych sytuacja jest lepsza, gdyż twórcy i użytkownicy leśnej mapy numerycznej mają możliwość spotykania się regularnie co dwa lata na konferencjach w Rogowie. Dla porównania, historia kartografii leśnej była jak dotąd tematem jednego tylko sympozjum – IX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii [WILKOWSKI 1984, 1985] – w dodatku nie zdołano opublikować tekstów wygłoszonych tam referatów. A przecież dawne mapy leśne stanowią ogromny zbiór dwóch wieków doświadczeń w zakresie metod kartograficznego przedstawiania stanu lasu oraz ilustracji sposobów prowadzenia gospodarki leśnej.

Dlatego z wielką radością należy przyjąć fakt zorganizowania przed paroma laty wystawy „200 lat kartografii leśnej”. W niniejszym opracowaniu dokonano pogłębionej oceny tego wydarzenia, mogącego na nowo ożywić zainteresowanie dawnymi oraz współczesnymi mapami leśnymi.

ORGANIZACJA WYSTAWY

Pomysł wystawy należał do ówczesnego dyrektora Instytutu Badawczego Leśnictwa (IBL), profesora Tomasza Zawily-Niedźwieckiego. Największą pracę organizacyjną wykonali Krzysztof Okła z Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych (DGLP) oraz Artur Sawicki z IBL. Udało im się pozyskać do współpracy także przedstawicieli innych instytucji, przede wszystkim Biura Urządzenia Lasu i Geodezji Leśnej (BU-LiGL) oraz Wydziału Leśnego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (SGGW), a także m.in. Instytutu Geodezji i Kartografii (IGiK), Ośrodka Kultury Leśnej w Gołuchowie (OKL) i innych jednostek Lasów Państwowych (LP). Przygotowania trwały około pół roku. W tym czasie opracowano koncepcję, zebrano odpowiedni zbiór map oraz przygotowano je do ekspozycji. Odnalezione w różnych archiwach oryginalne arkusze były skanowane, każda reprodukcja mapy wykonana została w skali 1 : 1. Przedstawiano je na specjalnych planszach, które można było łatwo powiesić na ścianie, dzięki czemu cała wystawa nabrała mobilnego charakteru. Ponadto, dla wszystkich map opracowano krótkie opisy (tzw. metryki), które również udostępniano zwiedzającym. Uzupełnieniem była prezentacja w paru gablotach drobnego sprzętu pomocnego przy sporządzaniu dawnych map.

Wernisaż odbył się 10 maja 2013 roku w siedzibie IBL w Sękocinie Starym. W późniejszych miesiącach, wybrane części wystawy były ekspozowane w różnych instytucjach w Polsce. Wydarzeniom tym towarzyszyły zwykle okolicznościowe wystąpienia lub referaty wygłaszane przez organizatorów. Z okazji wystawy wydano specjalny katalog [SAWICKI, OKŁA 2013]. Oprócz tego ukazały się krótkie, informacyjne teksty w czasopismach: „Geodecie” [OLENDEREK 2013a], „Przeglądzie Geodezyjnym” [OLENDEREK 2013b] oraz „Polskim Przeglądzie Kartograficznym” [OLENDEREK 2013c]. Szersze opracowanie ukazało się w XVIII tomie serii wydawniczej „Z dziejów kartografii” [OLENDEREK 2014]. Do tej pory brakowało takiej publikacji adresowanej do przedstawicieli innych dyscyplin (historia, leśnictwo). Autor ma nadzieję, że niniejszy tekst zdoła choćby w części wypełnić tę lukę.

METRYKI MAP

Przy wszystkich prezentowanych na wystawie mapach umieszczone zostały specjalnie przygotowane metryki. W skład każdej z nich wchodziły kolejno następujące elementy: tytuł mapy, numer ekspozatu, rok sporządzenia, autor mapy, miejsce przechowywania oryginału, oryginalna skala, informacje dodatkowe (postać mapy, wymiary arkusza) oraz opis mapy.

Metryki opracowywało kilkunastu autorów lub zespołów autorskich. Największą ich liczbę (30) opracował Krzysztof Okła (DGLP). Aktywny udział w opisywaniu map mieli pracownicy BULiGL (36 metryk). Wśród nich znaleźli się: Bożydar Neroj z Zarządu oraz Zdzisław Kochan (Oddział w Poznaniu), Konstanty Kasperuk (Oddział w Lublinie), Paweł Guzikowski (Oddział w Gorzowie Wielkopolskim), Jacek Ksepko (Oddział w Białymstoku) i Jacek Koba (Oddział w Radomiu). Metryki 28 map przygotowali pracownicy SGGW, przede wszystkim Wydziału Leśnego: Tomasz Olenderek, Roman Zielony, Justyna Nowakowska, Wiktor Tracz, Heronim Olenderek i Dariusz Korpetta, a także Grzegorz Wasilewski, nadleśniczy Nadleśnictwa Rogów wchodzącego w skład Leśnego Zakładu Doświadczalnego (LZD) SGGW. Opisy kilku map przygotowali pracownicy nadleśnictw: Andrzej Antczak (Nadleśnictwo Hajnówka) oraz Celina Wielkowska (Nadleśnictwo Wyszaków). Pozostałe, pojedyncze na ogół opisy opracowali reprezentanci różnych instytucji: Radomir Bałazy (IBL), Konrad Bul (OKL), Dariusz Dukaczewski (IGiK), Dorota Wojnarowicz (Karkonoski Park Narodowy) oraz Tomasz Popławski.

Stosunkowo duża liczba autorów z różnych instytucji spowodowała, że powstałe metryki są niejednolite. W niektórych przypadkach w ogóle nie określono zakresu treści mapy. W kilkunastu metrykach nie podano nawet przybliżonej skali – dotyczyło to zwykle starszych map, zaopatrzonych jedynie w podziałkę liniową lub w ogóle pozbawionych wszelkich elementów osnowy matematycznej. Nie zawsze podawano informacje o autorstwie, problemy sprawiało też określenie roku sporządzenia mapy. Czasami podawano stan aktualności treści, niekiedy był to przedział czasowy lub rok podany ze znakiem zapytania.

Zapewne błędem organizatorów było nieprzygotowanie zawnazem kilku wzorcowych metryk, w celu rozesłania ich do autorów. Być może jednak i to niewiele by dało, gdyż znaczną część metryk opracowywano tylko na podstawie analizy samej mapy lub jedynie po obejrzeniu jej skanu na ekranie monitora. Rzadko korzystano z innych źródeł, co było poniekąd usprawiedliwione ograniczonym czasem na przygotowanie materiałów. Szczegółowe opisywanie dawnych map wymaga stosownego trudu, wymagającego łączenia wiedzy z różnych dyscyplin.

Dla dobra rozwoju wiedzy o dawnej kartografii leśnej, należy podjąć prace nad weryfikacją, ujednoczeniem i odpowiednim uzupełnieniem metryk zebranych map. Zakres ich treści powinien być poszerzony, przede wszystkim o informacje na temat legendy oraz podstaw matematycznych mapy. Ważne jest też podanie podstawowych danych o dokumencie (operacie), którego mapa ewentualnie była częścią.

KATALOG WYSTAWY

Z okazji otwarcia wystawy „200 lat kartografii leśnej” został wydany katalog liczący 48 stron formatu A4 [SAWICKI, OKŁA 2013]. Na początku znajduje się wprowadzenie autorstwa Krzysztofa Okły, o charakterze krótkiego eseju. Na kolejnych kilku stronach umieszczono podstawowe informacje o prezentowanych na wystawie mapach. Poza numerem porządkowym podawano tytuł dzieła, rok jego opracowa-

nia (lub stan aktualności), autora lub wydawcę, skalę, formę wydania oraz wymiary arkusza. Za szczególnie ważną należy uznać informację o instytucji, w której przechowywana jest mapa.

Najbardziej obszerną część katalogu zajmują barwne reprodukcje samych map. Zostały one znacznie pomniejszone, umieszczano je po kilka na jednej stronie, ale ilustracje są dobrej jakości i pozwalają czytelnikowi określić charakter mapy. Na ostatnich paru stronach dodano zdjęcia narzędzi służących dawniej do sporządzania map, których autorem jest Konrad Bul z OKL.

Wydawnictwo cieszyło się dużym powodzeniem wśród osób odwiedzających wystawę tym bardziej, że rozdawane było bezpłatnie. Jest to obecnie jedno z cenniejszych źródeł informacji na temat dawnych map leśnych i dlatego ważne jest, aby trafiło do bibliotek odpowiednich uczelni i innych instytucji naukowych.

Łącznie na wystawie przedstawiono ponad 120 map i innych materiałów, ale w katalogu znajduje się jedynie 110 ponumerowanych ich pozycji. Kilka z nich to w istocie zbiory map zawarte w dawnych dokumentach (operatach). Numery (pozycje) katalogowe poszczególnych map będą wykorzystywane w dalszej części opracowania. Pewną wadą katalogu jest brak jasnej i konsekwentnie przestrzeganej zasady ich uporządkowania.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA WYSTAWIANYCH MAP

Łącznie w katalogu przedstawiono 102 pozycje map, spośród których zdecydowaną większość (82 pozycje) stanowią mapy leśne, natomiast pozostałą część (20 pozycji) mapy ogólnogeograficzne lub inne mapy tematyczne. W niektórych przypadkach zaliczanie map do poszczególnych grup może budzić wątpliwości. Oprócz map, na wystawie przedstawiane były także operaty oraz postery poświęcone rozwojowi leśnej mapy numerycznej. Ich wartość historyczna jest znacząca, jednak powinny stać się przedmiotem innego opracowania.

Jak wynika z treści metryk, oryginały wystawianych map i innych eksponatów przechowywane są w wielu różnych instytucjach. Największa ich liczba znajduje się w archiwach oddziałów BULiGL (łącznie 34 pozycje w katalogu), głównie w Lublinie oraz w Poznaniu. W drugiej kolejności należy wymienić jednostki naukowe, przede wszystkim SGGW (łącznie 24 pozycje), na co złożyły się zasoby archiwalne dwóch jednostek Wydziału Leśnego: Zakładu Urządzania Lasu oraz Zakładu Geomatyki i Gospodarki Przestrzennej, jak również archiwum LZD w Rogowie (Nadleśnictwo Rogów). Ponadto, po kilka map pozyskano ze zbiorów IBL oraz IGiK.

Z poszczególnych jednostek LP różnego szczebla pozyskano łącznie 22 pozycje. Należy tu wymienić DGLP, dyrekcje regionalne (w Radomiu i w Warszawie) oraz kilka nadleśnictw: przede wszystkim Kozienice (7 pozycji) oraz Browsk, Lubartów, Wejherowo i Wyszków. Kilka map przekazano także z OKL w Gołuchowie.

Spośród innych instytucji należy wymienić zwłaszcza Archiwum Główne Akt Dawnych (łącznie 10 pozycji). Pojedyncze wystawiane mapy znajdują się także w zbiorach Archiwum Państwowego w Radomiu oraz Pienińskiego PN. Kilka oryginałów wystawianych map znajduje się w archiwach lub bibliotekach poza granicami

kraju: trzy w Berlinie i po jednym w Wiedniu oraz w Sankt Petersburgu. Oryginał jednej mapy pochodzi z kolekcji prywatnej. Miejsca przechowywania oryginałów dwóch map nie określono.

Przedstawiony na wystawie zbiór map zostanie opisany poniżej. Szczególna uwaga poświęcona zostanie mapom leśnym, a wśród nich tym kilku najcenniejszym, najstarszym polskim mapom, mogącym dostąpić zaszczytnego miana dzieł pomnikowych narodowej kartografii leśnej.

MAPY LEŚNE

Mapy leśne dzieli się według ich rodzaju oraz czasu wykonania. Łącznie wśród 82 pozycji map leśnych, na wystawie zaprezentowano 54 egzemplarze map urzędzeniowych, 11 map administracyjnych, 13 map specjalistycznych oraz 4 mapy do użytku zewnętrznego.

Mapy urzędzeniowe stanowią część operatów urządzania lasu i opracowywane są zwykle na podstawie specjalnych instrukcji technicznych. Dalej można je podzielić, na podstawie skali oraz związanego z nią zakresu treści, na tradycyjne mapy gospodarcze, mapy przeglądowe (w także mapy gospodarczo-przeglądowe), mapy sytuacyjne nadleśnictw oraz pozostałe mapy obszarów specjalnych.

Mapy gospodarcze (7 pozycji) to mapy wielkoskalowe (powyżej 1 : 10 000), o cechach map geodezyjnych. Ilustrują one stan posiadania oraz podział powierzchniowy kompleksów leśnych (na oddziały i wydzielenia). Szczególne znaczenie przywiązuje się na nich do dokładnego określenia położenia granicy własności.

Mapy przeglądowe (40 pozycji) to największa grupa wystawianych map urzędzeniowych. Przedstawiają one, już w mniejszej skali (zwykle 1 : 20 000 lub 1 : 25 000), wybrane cechy poszczególnych wydzieleń. Dawniej sporządzano zwykle jedną mapę, na której pokazywano grupę gatunkową i klasę wieku drzewostanu, a także (o ile występowały) użytki nieleśne. Na mapy takie nanoszono też planowane obszary cięć. Inne mapy tematyczne zaczęły pojawiać się w większej liczbie dopiero w okresie powojennym.

Mapy sytuacyjne przedstawiały cały obszar nadleśnictwa, wykonywano je zwykle w skali od 1 : 50 000 do 1 : 100 000. Mapy te pokazywały dawniej jedynie położenie oraz podział kompleksów leśnych na tle wybranych elementów krajobrazu, ale w ciągu ostatnich 20 lat zaczęto także w tych skalach opracowywać więcej map tematycznych. Niestety, wystawa nie pogłębi w istotny sposób wiedzy na temat map sytuacyjnych – pokazano ich bowiem zaledwie kilka.

Pozostałe mapy urzędzeniowe to mapy pełniące funkcje map gospodarczych, przeglądowych lub sytuacyjnych, ale wykonane dla specjalnych obszarów leśnych, jak np. leśne zakłady doświadczalne wyższych uczelni. Jednostki te charakteryzują się względnie niewielką powierzchnią i nieco odmiennym sposobem prowadzenia gospodarki leśnej. Ma to istotny wpływ na skalę i zakres treści opracowywanych dla nich map.

Jednym z celów organizatorów wystawy było pokazanie ewolucji kartografii leśnej na przestrzeni dwóch wieków. Dlatego prezentację tematycznych map przeglądowych ograniczono niemal wyłącznie do mapy drzewostanów. Innych, dawnych

i współczesnych map przeglądowych pokazano zaledwie kilka. Prawdą jest, że mapy drzewostanów to najbardziej znane i atrakcyjne wizualnie opracowania kartografii leśnej. Trudno jednak oprzeć się wrażeniu, że jej zakres, szczególnie z perspektywy ostatnich kilkudziesięciu lat, nie został przedstawiony odpowiednio szeroko.

Przy okazji warto zauważyć, że przy wyborze konkretnych map stosowano także klucz regionalny. I tak szczególnie wiele map zdołano zebrać dla obszaru Puszczy Kozienskiej, wykazującym się ciągłością urządzania lasu począwszy od końca XVIII wieku.

Mapy urządzeniowe można też podzielić z punktu widzenia czasu wykonania, wyróżniając cztery podstawowe okresy. Wykorzystano podział Wilkowskiego [1984, 1985].

Okres I (lata 1807–1918). Dla najstarszego okresu zebrano łącznie 12 pozycji map. Spośród nich trzy mapy z lat 1889–1917 opisane są w języku niemieckim i obejmują obszary wchodzące w skład Galicji (mapy o numerach 23, 32 oraz 34). Kolejne cztery mapy z lat 1895–1912 opisane są w języku rosyjskim i obejmują obszary ziem polskich należących do Cesarstwa Rosyjskiego (mapy o numerach 26, 28, 29 oraz 31). Najdawniejsza prezentowana polska mapa leśna pochodzi z pierwszej dekady XIX wieku (nr 9).

Aby wykonać mapę leśną dla danego obszaru, należy zaopatrzyć się w odpowiedni podkład kartograficzny (dzisiaj dane referencyjne), ewentualnie sporządzić taki podkład we własnym zakresie, co jest przedsięwzięciem dość kosztownym. Opracowywanie map leśnych było zatem poprzedzone uprzednim dokonaniem przez służby państwowe precyzyjnych pomiarów terenowych (opartych na triangulacji). W I Rzeczpospolitej takie pomiary nie były przeprowadzane. Mapy topograficzne dla ziem polskich opracowały dopiero państwa zaborcze w XVIII lub na początku XIX wieku.

W ciągu ćwierćwiecza częściowej niepodległości (lata 1807–1831) na obszarze części kraju stacjonowała polska armia, w której działały odpowiednie służby zajmujące się opracowaniem map. Zachodziły więc korzystne warunki także dla rozwoju polskiej kartografii leśnej i szansa ta nie została zaprzepaszczone. Z tego okresu wystawiono mapy kilku leśnictw: Koziensice (zbiór map nr 10), Lubochnia (zbiór map nr 14) oraz Warszawa (nr 13). Po powstaniu listopadowym polska autonomia była stopniowo likwidowana we wszystkich dziedzinach, także w leśnictwie. Tym niemniej, dla niektórych obiektów mapy w języku polskim nadal opracowywano – na wystawie pokazano mapę dóbr Trzebień (nr 24). Fragmenty map z tego okresu stanowią załączniki do tekstu.

Okres II (lata 1919–1945) należy podzielić na dwie części: lata międzywojenne oraz czas okupacji niemieckiej, kiedy mapy leśne opracowywano na podstawie wzorców niemieckich (nr 56). Polskie mapy z tego okresu cechowały się starannym wykonaniem. Wiele przyjętych wówczas rozwiązań (np. skala barwna mapy drzewostanów) stosowano jeszcze przez wiele lat. Z tych czasów zaprezentowano następujące mapy nadleśnictw lub obrębów: Berehy (nr 48), Koziensice (nr 38), Regny (nr 40), Skarżysko (nr 37), Spała (nr 35), Starzawa (nr 46), Strzelna (nr 47), Wejherowo (nr 52) i Zagożdżon (nr 41). Przedstawiono też kilka map majątków ziemskich: Sobieszyn i Blizocin (numery 42 i 43), Świeraszczów (nr 50) i Zawieprzycze (nr 53) oraz dwie mapy niemieckie (o numerach 36 i 49).

Okres III (lata 1946–2000) można podzielić na trzy podokresy. Pierwszy z nich obejmuje lata 1946–1955, kiedy obowiązywało tzw. prowizoryczne urządzenie lasu. Mapy leśne z tych lat nawiązywały w większym stopniu formą graficzną do map

międzywojennych. Z tego okresu pokazano mapy nadleśnictw: Jażwiec (nr 69), Kozienice (nr 70), Stepnica (nr 68), Tereszpol (nr 61) oraz Wolsztyn (nr 63). Drugi podokres obejmuje lata 1956–1980, w którym to na podstawie kolejnych wydań instrukcji urządzania lasu opracowywano mapy gospodarcze, przeglądowe i sytuacyjno-zbiórcze. W tym czasie można obserwować zanikanie ozdobnych elementów graficznych. Z tych lat pokazano mapy nadleśnictw: Glinna (nr 71), Kozienice (nr 76 oraz 81), Lutowiska (nr 80), Spała (nr 77 oraz 84), Tereszpol (nr 79) i Zwierzyniec (nr 82). Trzeci podokres (lata 1981–2000) wyznacza pojawienie się map gospodarczo-przeglądowych leśnictw 1 : 10 000, zwiększa się wtedy również dalej liczba opracowań tematycznych. Z tych lat pokazano mapy tylko trzech nadleśnictw: Głębokki Bród (nr 91), Kozienice (nr 90) oraz Lutowiska (nr 92). Okres III kończy się wraz z zaprzestaniem odrębnego wykreślenia dawnych map leśnych, przy czym określenie roku granicznego jest tutaj umowne, gdyż aż do 2010 roku mapy takie mogły być użytkowane.

Okres IV (od 2001 roku) należy łączyć z opracowywaniem i użytkowaniem współczesnych map komputerowych opartych o technologię leśnej mapy numerycznej. Z tych lat pokazano komputerowe mapy nadleśnictw: Goleniów (nr 100), Kozienice (nr 98 i 104) i Zwierzyniec (nr 99). Symbolem postępu w tej dziedzinie jest poświęcenie kartografii leśnej odrębnego tomu w aktualnej instrukcji urządzania lasu [WIŚNIEWSKA I IN. 2012]. Na wystawie pokazano kilka załączonych do niej map wzorcowych z fikcyjną treścią (nr 105–107).

Mapy administracyjne służą do wspomagania zarządzania na wyższych poziomach niż nadleśnictwo, stąd są to już mapy małoskalowe (poniżej 1 : 200 000). Mają one zwykle charakter map ściennych, o czym świadczy skala i odpowiednia generalizacja treści. Z reguły przedstawiają granice jednostek administracyjnych LP na tle kompleksów leśnych oraz innych elementów krajobrazu.

Na wystawie zebrano 10 takich map. Najstarsze pochodzą z okresu międzywojennego, z 1933 (nr 44) oraz 1939 roku (nr 55). Na jednej z map nie opisano roku wydania (nr 16). Z czasów PRL pochodzi mapa Polski z 1948 roku, reprezentowana na wystawie podwójnie (nr 62 i 66), prawdopodobnie przez pomyłkę. Z tego samego czasu, czyli z lat 40. i 50. ubiegłego stulecia pochodzi niewielki zbiór prezentowanych map regionalnych. Stanowią go cztery mapy, przedstawiające poszczególne okręgi (zarządy okręgowe) lasów państwowych w: Gorzowie (nr 58), Radomiu (nr 60), Poznaniu (nr 67) oraz w Szczecinku (nr 72). Z późniejszych lat zaprezentowano tylko jedną mapę, ilustrującą podział administracyjny Lasów Państwowych na tle województw z 1999 roku (nr 96). Według informacji Krzysztofa Okły, był to jeden z pierwszych egzemplarzy mapy ściennej podziału administracyjnego PGL LP wykonanej na bazie numerycznej mapy zasięgów terytorialnych nadleśnictw, pozyskanej przez DGLP z Instytutu Geodezji i Kartografii.

Mapy specjalistyczne to różne opracowania tematyczne dotyczące leśnictwa, wykonywane zwykle w ośrodkach naukowych jako rezultat projektów badawczych. Spośród kilkunastu prezentowanych map specjalistycznych należy wymienić:

- mapy Puszczy Białowieskiej 1 : 200 000 stanowiące załączniki do pracy Ottona Hedemanna *Dzieje Puszczy Białowieskiej w Polsce przedrozbiorowej (w okresie do 1798 roku)*, wydanej po raz pierwszy w 1939 roku (mapy nr 1 oraz 2),
- mapę rozkładu zniszczeń spowodowanych żerem brudnicy mniszki w Nadleśnictwie Osie 1 : 10 000, opracowanej w IGiK w 1983 roku (nr 87),

- mapę potrzeb doleśień w Polsce 1 : 1 000 000, opracowaną w Instytucie Ochrony Środowiska w 1987 roku (nr 85),
- mapy zdrowotnego stanu lasu Gór Izerskich (1 : 25 000 z 1984 roku – nr 88) i Pienińskiego Parku Narodowego (1 : 10 000 z 1991 roku – nr 89), opracowane na podstawie obrazów satelitarnych w IGiK,
- współczesne mapy tematyczne Puszczy Kozienskiej 1 : 200 000 (1997–2000), opracowane na podstawie obrazów satelitarnych w IGiK (numery 93, 94 oraz 97),
- mapę regionalizacji przyrodniczo-leśnej Polski 2010, sporządzoną w skali 1 : 1 000 000 w Zakładzie Urządzania Lasu SGGW (nr 103).

Znalazły się tutaj mapy w różnych skalach i o różnej tematyce. Powyższa lista wymaga uzupełnienia o mapy załączane do prac naukowych oraz prezentacje zagadnień leśnictwa w najważniejszych polskich atlasach geograficznych. Ta grupa opracowań kartograficznych wymaga dalszych badań.

Mapy do użytku zewnętrznego związane są z edukacją oraz udostępnianiem lasu różnym grupom społecznym. Można do nich zaliczyć np. dość słabej jakości *Plan polowania w Leśnictwie Lubocheńskim* z 1908 roku w języku rosyjskim (nr 27). Inne mapy z tej grupy związane są z szeroko rozumianą promocją lasów i leśnictwa.

Pierwsza to mapa *Lasy Polski* 1 : 3 000 000 (nr 39) wydana jako dodatek do *Kalendarza Leśnego Informacyjnego* za 1928 rok. Mapę „ułożył” Stanisław Polankiewicz. Pokazano na niej zasięgi lasów państwowych i prywatnych oraz granice województw i dyrekcji LP.

Druga to słynna mapa nazywana *Mapą lasów polskich, Mapą łowiecką II RP* lub *Mapą turystyczną Polski*, opracowana w 1938 roku specjalnie na Międzynarodową Wystawę Światową w Nowym Jorku (nr 54). Opisana jest w języku łacińskim oraz angielskim. Oznaczono na niej kompleksy leśne, góry, rzeki, miasta, fabryki sklejek, tartaki, gatunki fauny. Jest to jedna z nielicznych polskich map leśnych bardziej szczegółowo opisana w literaturze [WIŚNIEWSKI, ROŹMIAREK 2007].

Trzecia to faktycznie zestaw map opracowany przez Krzysztofa Okłę w latach 1998–2002 (nr 95). Były one drukowane w formacie A4 w skali 1 : 3 600 000. Główny ich element treści stanowiły granice jednostek administracji LP, potem także zasięgi lasów. Jak pisze ich autor w metryce: „(...) gdy DGLP zaczęło pracować z mapą zasięgów terytorialnych nadleśnictw i regionalnych dyrekcji, stworzono na tej bazie tzw. mapki suwenirowe, z napisami w językach polskim i angielskim. Wydrukowane na eleganckim papierze były miłym upominkiem dla gości Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych”.

Wydaje się, że należy bardziej docenić tę kategorię map, od których zależy przecież postrzeganie problemów leśnictwa w społeczeństwie, a także powodzenie prowadzonej edukacji przyrodniczo-leśnej. Należą do niej również coraz liczniejsze, współczesne opracowania kierowane do odwiedzających las turystów.

MAPY POZOSTAŁE

Wśród wystawianych map, których nie można zaliczyć do grupy map leśnych, wyróżniono mapy ogólnogeograficzne i inne mapy tematyczne. Mapy ogólnogeograficzne (obecnie nazywane też referencyjnymi) przedstawiają wszystkie główne elementy krajobrazu powierzchni Ziemi. Są one dzielone, na podstawie skali oraz

związanego z nią stopnia uogólnienia treści, na mapy topograficzne i mapy przeglądowe (wyróżnia się także pośrednią grupę map topograficzno-przeglądowych), przy czym pojęcie „mapa przeglądowa” występuje tu w innym znaczeniu niż w przypadku map leśnych. Łącznie do tej grupy zaliczono 20 map, w tym 10 do grupy map topograficznych, 6 zaś do grupy map przeglądowych. Pozostałe 4 mapy to inne niż leśne mapy tematyczne.

Mapy topograficzne to mapy wykonywane w skalach od 1 : 10 000 do 1 : 200 000. Przy ich doborze ograniczono się jedynie do map wydawanych przed 1945 rokiem. Brakuje map topograficznych z lat późniejszych: z okresu PRL oraz z czasów współczesnych. Poniżej krótko opisano arkusze trzech przedstawionych polskich map.

Pierwsza z nich to *Plan okolic Warszawy* – jednoarkuszowa mapa topograficzna 1 : 84 000 wydana w 1829 roku przez Kwatermistrzostwo Generalne (nr 109). Ciekawostką jest orientacja zachodnia mapy. Niestety, nie pokazano opracowania źródłowego – *Mapy okolic Warszawy* w skali około 1 : 21 000, opracowanej w liczbie 6 arkuszy w 1820 roku. Na wystawie zaprezentowano za to opracowaną przez firmę MGGP Aero oraz Radomira Bałazego z IBL mapę hybrydową (nr 110) powstałą poprzez złożenie mapy archiwalnej z podkładem satelitarnym sporządzonym na podstawie obrazów satelitarnych z 2002 roku. Pozostawienie oryginalnego nazewnictwa oraz dróg, miejscowości, lasów i cieków umożliwia m.in. porównanie zasięgu dawnych i współczesnych kompleksów leśnych.

Drugą polską mapą jest *Topograficzna Karta Królestwa Polskiego* w skali 1 : 126 000 wydana już przez Rosjan, ale na podstawie opracowania Kwatermistrzostwa Generalnego. Godło arkusza z 1839 roku: kolumna 3, sektor 5 (nr 19) – faktycznie pokazano reprint (wyd. Topmap, 2002). Pod innym numerem (20) zaprezentowano też fragment innego arkusza tej samej mapy.

Trzecią polską mapą jest *Mapa Taktyczna* w skali 1 : 100 000 wydana przez Wojskowy Instytut Geograficzny. Godło arkusza z 1935 roku: pas 44, słup 26 (nr 45). Ciekawostką jest, że na mapach WIG podawano opisową informację o własności większych kompleksów leśnych, np. „Nadl. Sokolniki” lub „Las maj. Siemianice”. Niestety, nie pokazano arkusza *Mapy Szczegółowej WIG* w skali 1 : 25 000.

Oprócz tego zaprezentowano arkusze kilku różnych map niemieckich w skalach od 1 : 25 000 do 1 : 150 000, wydawanych w latach 1747–1824, a także arkusz mapy austriackiej 1 : 28 800 z lat 1851–1852. Informacje na ich temat można znaleźć w publikacjach poświęconych historii kartografii, przy czym nie są to jedyne mapy topograficzne opracowane dla ziem polskich przez państwa zaborcze.

Mapy przeglądowe reprezentują dwa arkusze *Mappy szczegółowej* Karola de Perthéesa opracowywanej w skali 1 : 225 000 dla kolejnych województw u schyłku I Rzeczypospolitej (część z nich wydano już po rozbiorach poza granicami kraju). Pokazano mapę województwa brzesko-kujawskiego oraz województwa inowrocławskiego z 1785 roku (nr 3) oraz mapę województwa kaliskiego z 1793 roku (nr 4 i nr 5 – fragment). Innym ciekawym opracowaniem o charakterze przeglądowym jest *Mapa generalna województwa płockiego* w skali 1 : 535 000 z 1826 roku (nr 17). Z kolei większej wartości nie przedstawia prymitywna, rosyjska mapa województwa płockiego (nr 30) z przełomu XIX i XX wieku. Szkoda zarazem, że nie pokazano arkuszy znakomitych polskich map przeglądowych wydawanych później przez WIG: *Mapy Operacyjnej* 1 : 300 000 oraz *Mapy Polski i Krajów Ościennych* 1 : 500 000.

Ogólnie, pomysł przedstawienia na wystawie wybranych map ogólnogeograficznych należy uznać za dyskusyjny. Co prawda, z pewnością znajdowały one zastosowanie w leśnictwie jako podkłady do map sytuacyjnych. Jednak wiadomo, że wybór takich map nie mógł być pełny. Niektóre ważne opracowania, także polskie, zostały pominięte. Przykładów map współczesnych nie pokazano zaś w ogóle.

Mapy tematyczne niezwiązane bezpośrednio z gospodarką leśną to zaledwie kilka opracowań. Należy do nich przede wszystkim zaliczyć okazały *Plan zbiorowy majątności Grodziec* (właściciel Jan Władysław Bieliński) w skali 1 : 20 000 wykonany w 1859 roku (nr 22). Barwami rozrózniono na nim poszczególne kategorie użytkowania gruntów, w tym także obszarów leśnych. Na mapie wyróżniono cztery obrębów leśne, z których każdy podzielony jest na cztery okręgi. Opisano nazwy obrębów oraz okręgów, a także uroczysk i dróg. Szczególną uwagę zwracają wyjątkowo pięknie zdobione napisy tytułowe. U dołu arkusza widnieje napis – „Dar Franciszka Modzelewskiego, byłego nadleśniczego pryw. maj. Grodziec”.

Ciekawy jest także *Plan gruntów wydzielonych Nadleśnictwa Państwowego Jedlnia (...) sprzedanych na potrzeby szkolnictwa powszechnego gminie Pionki* w skali 1 : 1000, sporządzony w 1937 roku (nr 51). Jak ocenia Krzysztof Okła: „Jest to bardzo prosta, ale przepięknie wykonana mapa dwóch przekazywanych działek (...), która była załącznikiem do oficjalnego dokumentu urzędowego”.

W znacznie już mniejszej, przeglądowej skali wykonana została w 1825 roku *Mapa Ogólna Dóbr i Lasów Rządowych w Królestwie Polskiem* (nr 15). Wśród kilkunastu rodzajów oznaczeń powierzchniowych, wyróżniono tam m.in. obszary lasów rządowych oraz suprymowanych (odebranych instytucjom kościelnym). Tej okazałej mapie poświęcona została odrębna publikacja [DYMEK 2011].

PODSUMOWANIE

Ogromnym osiągnięciem organizatorów wystawy jest zebranie wielu dawnych, polskich map leśnych. Szczególnie cenny jest zbiór map przeglądowych drzewostanów, którego analiza może dać w miarę pełny obraz rozwoju tej grupy map w ciągu ostatnich 210 lat. Pozostałe grupy map leśnych reprezentowane są w niepełnym stopniu. Przedstawiony na wystawie zbiór map nie został jednolicie uporządkowany i opisany, zatem działania nad jego rzetelnym opracowaniem, a także uzupełnieniem powinny być kontynuowane.

Warto zorganizować interdyscyplinarną konferencję poświęconą historii kartografii leśnej. Cennym jej efektem powinno być wydanie monografii naukowej oraz albumu najcenniejszych polskich map leśnych, chociażby w postaci elektronicznej. Są one bowiem elementem naszego dziedzictwa narodowego.

LITERATURA

- DYMEK B., 2011, *Uwagi na kanwie mapy lasów z 1825 r. Królestwa Polskiego*, „Rocznik Mazowiecki”, t. 23, s. 161–164.
- HEDEMANN O., 1939, *Dzieje Puszczy Białowieskiej w Polsce przedrozbiorowej (w okresie do 1798 roku)*, Instytut Badawczy LP, „Rozprawy i sprawozdania”, seria A, nr 41, Warszawa.
- OLENDEREK T., 2007, *Problemy współczesnej polskiej kartografii leśnej*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, nr 4, s. 354–366.
- OLENDEREK T., 2013a, *200 lat kartografii leśnej*, „Geodeta”, nr 6, s. 50.
- OLENDEREK T., 2013b, Wystawa „200 lat kartografii leśnej”, „Przegląd Geodezyjny”, nr 7, s. 16.
- OLENDEREK T., 2013c, Wystawa „200 lat kartografii leśnej” w Instytucie Badawczym Leśnictwa, „Polski Przegląd Kartograficzny”, nr 3, s. 292–293.
- OLENDEREK T., 2014, *Charakterystyka dawnych map leśnych*, [w:] *Dawne mapy jako źródła w badaniach geograficznych i historycznych*, seria „Z dziejów kartografii”, t. 18, red. B. Konopska, J. Ostrowski, Instytut Historii Nauki PAN, IGIK, Warszawa, s. 251–161.
- SAWICKI A., OKŁA K., 2013, *200 lat kartografii leśnej. Katalog wystawy*, IBL, DGLP, Sękocin Stary.
- WILKOWSKI W., 1984, *Treść, forma i skala map leśnych wykonywanych dla potrzeb urządzania lasu w XIX i XX w.*, maszynopis niepublikowany.
- WILKOWSKI W., 1985, *Historia kartografii leśnej – problematyka IX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii*, „Przegląd Geodezyjny”, nr 1, s. 16–17.
- WIŚNIEWSKA E., NEROJ B., GRZEGORZEWICZ T., 2012, *Instrukcja urządzania lasu. Część III. Instrukcja techniczna sporządzania i wydruku map leśnych*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa.
- WIŚNIEWSKI J., ROŹMIAREK B., 2007, *Oryginał „Mapy lasów polskich” Eliasza Kaczmarka i Tadeusza Lipskiego w zbiorach OKL w Gołuchowie*, [w:] *Studia i Materiały OKL*, t. 6, s. 99–102.

200 LAT KARTOGRAFII LEŚNEJ

Streszczenie

Tekst stanowi krytyczne podsumowanie wystawy „200 lat kartografii leśnej” zorganizowanej w 2013 roku przez Instytut Badawczy Leśnictwa oraz Dyрекcję Generalną Lasów Państwowych, przy współudziale wielu innych instytucji. Zaprezentowano na niej ponad 100 map przedstawiających obszary leśne. Są wśród nich pruskie mapy topograficzne z XVIII wieku, najstarsze polskie mapy leśne z okresu Księstwa Warszawskiego oraz współczesne mapy komputerowe i satelitarne. Autor dokonał ich klasyfikacji z punktu widzenia funkcji, zakresu treści oraz skali, określił również cechy każdej z grup map. Szczególna uwaga zwrócona została na polskie mapy leśne, wykonane w XIX wieku. Oceniono także sporządzone na potrzeby wystawy metryki map oraz specjalnie wydany katalog.

Bez wątplenia, wystawa odniosła sukces, wzbudziła duże zainteresowanie dawnymi mapami i zwróciła uwagę na problematykę rozwoju kartografii leśnej w Polsce. Skompletowany z tej okazji zbiór map leśnych powinien być poddany bardziej szczegółowym badaniom, ale także stale uzupełniany i udostępniany społeczeństwu.

Słowa kluczowe: polskie mapy leśne, historia leśnictwa

200 YEARS OF THE FOREST CARTOGRAPHY

S u m m a r y

The text is a critical summary of the „200 years of the forest cartography” exhibition, organized in 2013 by the Forest Research Institute and the General Directorate of State Forests, with the participation of employees of other institutions. About 120 maps of forest areas were shown during the exhibition. Among others there were Prussian topographic maps from the mid-eighteenth century, the oldest Polish forest maps from the period of the Duchy of Warsaw and contemporary computer and satellite maps. The author has made their classification in terms of function, range of content and scale, and described the characteristics of each group of maps. Special attention has been on the Polish forest maps made in the nineteenth century. Metrics of maps prepared for the exhibition and specially published catalog were evaluated also.

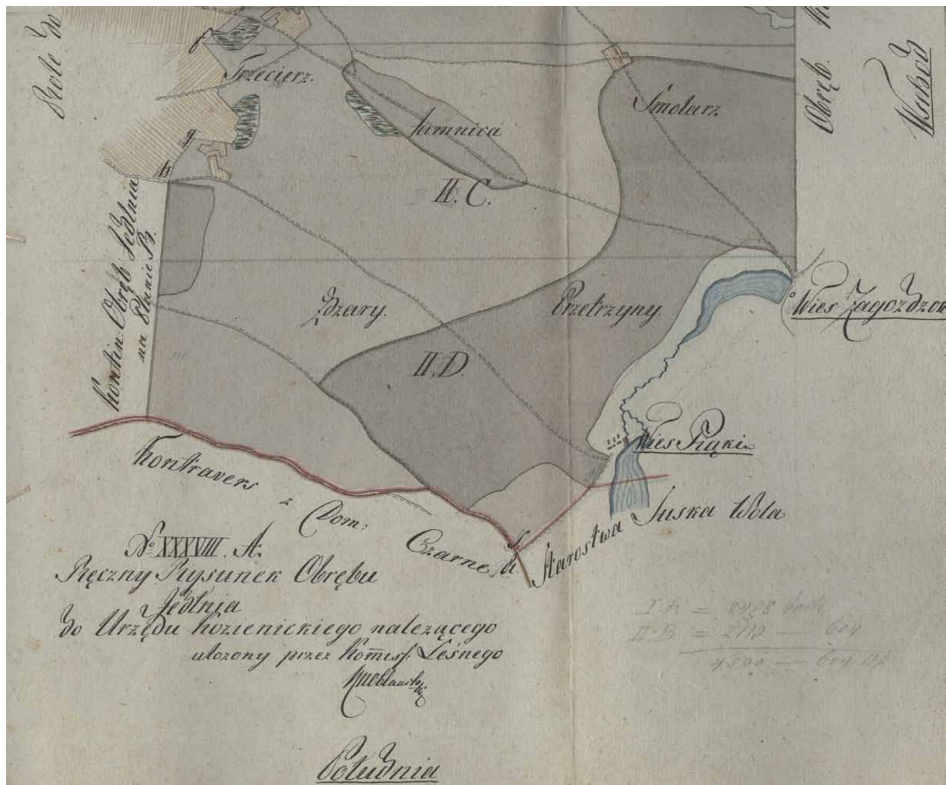
The exhibition was a success, without doubt, it aroused great interest to the old maps and drew attention to the problems of development of forest cartography in Poland. The collection of forest maps completed on this occasion should be examined in more details, and it shall also be constantly replenished, and made available to the public.

Keywords: Polish forest maps, history of forestry

Ryc. 1. Plan Wydziału Leśnego Wyszchowskiego w Departamencie Płockim (mapa nr 9)
 Fig. 1. Map of the Wyszchów Forest District, Plock Department (map No 9)

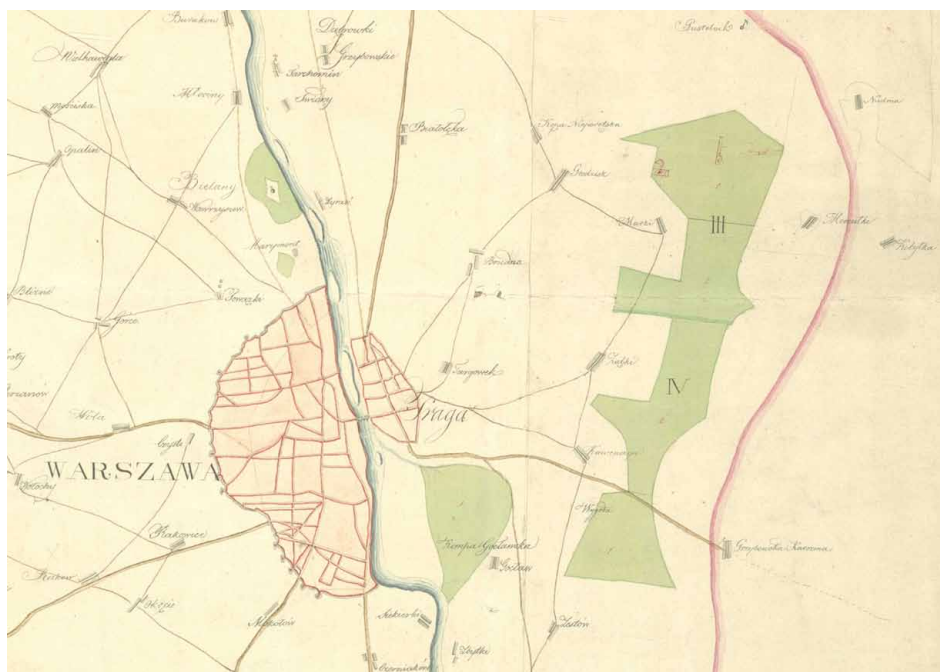
Mapa sporządzona w 1806 roku (podano na podstawie metryki, prawdopodobnie mapę wykonano jednak kilka lat później) przez kapitana Saengera z 4. pułku piechoty polskiej. Przechowywana jest w AGAD. Na potrzeby wystawy skan mapy udostępniło Nadleśnictwo Wyszchów. Jest to mapa wielobarwna (rękopis) o wymiarach arkusza 96 x 65 cm. Na mapie oznaczono kierunek północny, ale nie opisano skali (około 1 : 30 000). Mapa obejmuje swym zasięgiem zachodnią część dzisiejszej Puszczy Białej. Nie umieszczono na niej legendy. Na mapie przedstawiono wybrane rodzaje drzewostanów oraz treść ogólnogeograficzną (m.in. drogi, rzeki, zabudowę). Oznaczono granice obrębów leśnych i opisano ich nazwy (Obręb Porządzie, Leszczydolski, Dombrowski, Pniewski, Zambski, Popławski oraz Bardzie). Wykorzystano metrykę opracowaną przez Celinę Wielkowską z Nadleśnictwo Wyszchów.

Ryc. 2. Ręczny Rysunek Obrębu Jedlnia do Urzędu Kozienickiego należący (mapa nr 10)
 Fig. 2. Manual drawing of the Jedlnia Forest Area, Kozienice Forest District (map No 10)

Rysunek należy do zbioru 10 map sporządzonych w latach 1810–1811 przez komisarza leśnego Kornblaucha jako części operatu *Akta Komisji Województwa Sandomierskiego dotyczące się Lustracyi Borów Leśnictwa Kozienickiego*. Przechowywane są w Archiwum Państwowym w Radomiu. Są to mapy wielobarwne (rękopisy), arkusze mają format nieco większy od A4 i stanowią osobne karty operatu. Brak na nich legendy oraz elementów matematycznych (opisano tylko słownie kierunki stron świata), szacunkowa skala 1 : 20 000. Arkusze obejmują łącznie swym zasięgiem lasy Puszczy Stromeckiej oraz Puszcze Kozienicką.

Są to mapy obrębów (zwanych później strażami) z podziałem na oddziały oznaczone wielkimi literami. Widoczne linie podziału powierzchniowego utrzymały się do naszych czasów. Mapa przedstawia wybrane rodzaje drzewostanów, użytki nieleśne i inne obiekty (m.in. drogi, rzeki, zabudowę). Opisane są także liczne nazwy uroczysk. Wykorzystano metrykę opracowaną przez Krzysztofa Okłę z DGLP.

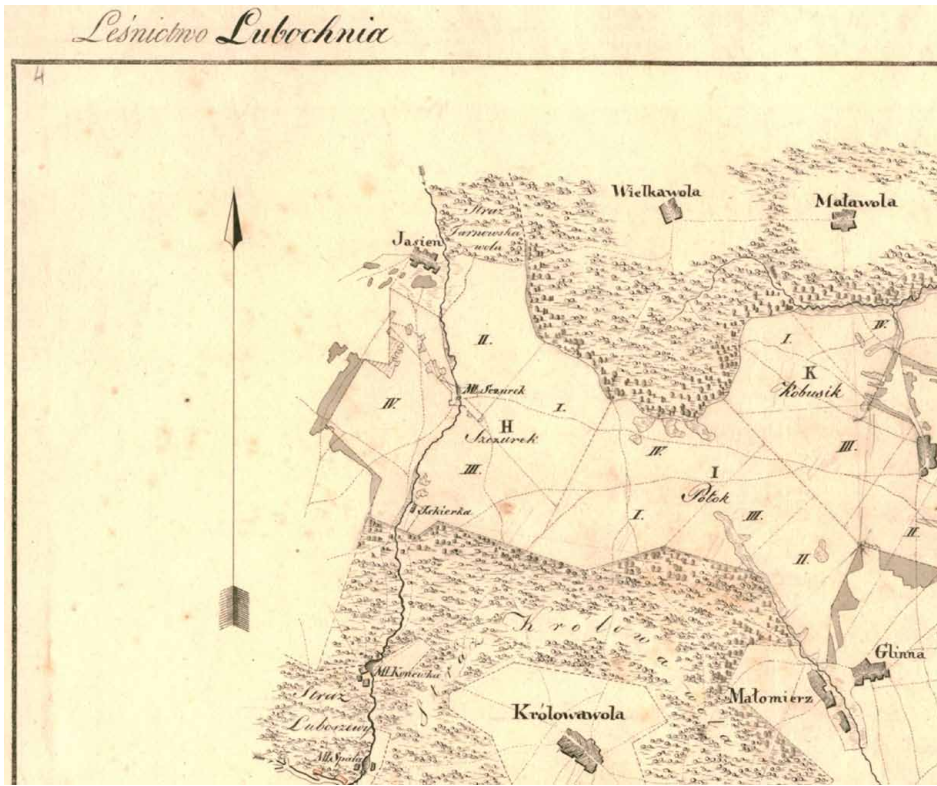

Ryc. 3. *Mapa Sytuacyjna Leśnictwa Koronnego Warszawa w Województwie Mazowieckim Obwodzie Warszawskim (mapa nr 13)*

Fig. 3. *Situation map of the Warsaw Royal Forest District, Mazowieckie Voivodeship, Warsaw District (map No 13)*

Mapa sporządzona w 1818 roku przez nieznanego autora. Przechowywana jest w Archiwum Głównym Akt Dawnych. Jest to mapa wielobarwna (rękopis) o wymiarach arkusza 123 x 97 cm. Na mapie opisano słownie kierunek północny oraz przedstawiono skalę w postaci podziałki liniowej. Szacunkowa skala 1 : 60 000. Mapa obejmuje zasięgiem okolice Warszawy.

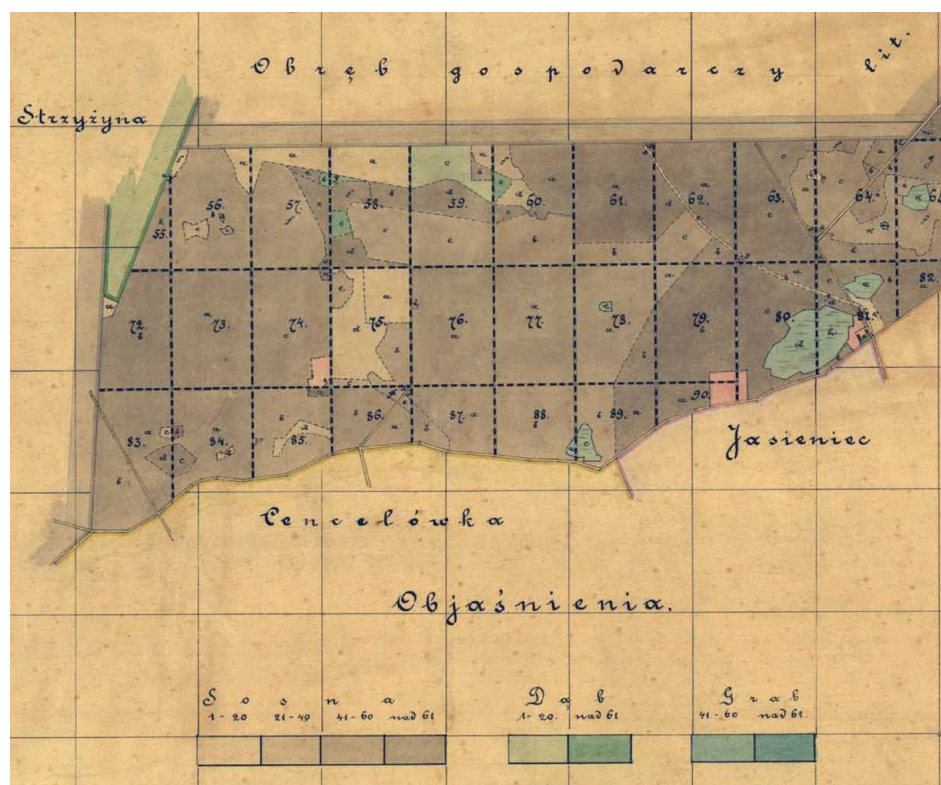
Na mapie brak typowej legendy, lecz określenie zakresu jej treści ułatwiają zamieszczone na arkuszu zestawienia. Pokazano podział Leśnictwa Koronnego Warszawa na straże (podając ich numery i nazwy, w tabeli także pole powierzchni w morgach) oraz na obręby (podając ich numery i nazwy, w tabeli także miejsce zamieszkania „oficjalistów”). Wyróżniono powierzchnie pięciu „porębów” z 1816 roku, oznaczając je literami i podając rok użytkowania. W tabeli opisano następujące ich cechy: pole powierzchni (w morgach), rodzaj lasu (wysokopienny) i gatunek drewna (sośnina). Mapa zawiera także treść ogólnogeograficzną: kilkadziesiąt miejscowości, szczególnie przedstawioną sieć dróg z podziałem na klasy oraz granice administracyjne. Wykorzystano metrykę opracowaną przez Krzysztofa Okłę z DGLP.

Ryc. 4. Leśnictwo Lubochnia. Straż Glinna (mapa nr 14)

Fig. 4. The Lubochnia Forest District. Glinna Forest Area (map No 14)

Mapa sporządzona w 1823 roku przez L. Heimwera (rysunek i litografia) jako część operatu *Plan gospodarczy Straży Glinna ustanowiony przy urządzeniu temczasowem w roku 1820*. Przechowywana jest w OKL w Gołuchowie. Jest to mapa dwubarwna. Na mapie opisano skalę 1 : 60 000 („600 prętów polskich na 1 ławkę”), umieszczono dwie podziałki liniowe (miary podane w prętach polskich i prętach reńskich) oraz oznaczono kierunek północny. Mapa obejmuje swym zasięgiem część Lasów Spalskich. Nie umieszczono na niej legendy. Przedstawiono podział straży na cztery obręby (podając ich litery i nazwy) oraz podział obrębów na oddziały (podając ich numery). Mapa zawiera bogatą treść ogólnogeograficzną: drogi, rzeki, zabudowę, sąsiednie kompleksy leśne. Odrębnym, czerwonym kolorem oznaczono położenie bindug nad Pilicą. Wykorzystano metrykę opracowaną przez Konrada Bula z OKL w Gołuchowie.

Ryc. 5. Plan obrębu gospodarczego lit. B lasów dóbr Trzebień w gub. radomskiej, pow. koziennickim położonych (mapa nr 24)

Fig. 5. Map of the Forest Economic Area, part B, Trzebień Estate, Radom Governorate, Koziennice District (map No 24)

Mapa sporządzona w 1899 roku przez nieznanego autora (podpis na mapie nieczytelny). Przechowywana jest w Zakładzie Urządzania Lasu SGGW. Jest to mapa wielobarwna (rękopis) o wymiarach arkusza 67 x 66 cm. Opisano na niej skalę 1 : 20 000, umieszczono podziałkę transwersalną (miary podane w prętach) oraz oznaczono kierunek północny i siatkę kwadratów. Opracowanie obejmuje swym zasięgiem niewielki obszar położony w okolicy Magnuszewa. Mapa zawiera pełną legendę, jej treść jest typowa dla mapy drzewostanów: oznaczono podział powierzchniowy, grupy gatunkowe i klasy wieku drzewostanów oraz użytki nieleśne. Zwracają uwagę ozdobne opisy tytułowe w główce mapy. Wykorzystano metrykę opracowaną przez Tomasza Olenderka i Romana Zielonego z SGGW.